

Vladimir Nikolayevich Peretz has developed a fruitful research and teaching work in the field of literary Ukrainian: an overview of the history of Ukrainian literature first began to teach the history of Ukrainian literature. He also taught the history of European theater and drama, was a reviewer Prime Kiev theater, sought out and published sights of the ancient theater, writing articles on the history of theater, criticized the publication of Drama. He defended the rights of the Ukrainian language, literature and culture who have been harassed by the tsarist.

Significant role in the investigation of a large array of Ukrainian cultural and historical material played "seminaries Russian philology under the guidance of professor V. N. Peretz' and activism scientist in scientific societies.

Over a lifetime, the researcher has accumulated and processed the vast documentary material Ukrainian history. The collection has become a large collection of teachings and valuable private collection of old. Came out a lot of research on the history of Ukrainian culture, language, literature and art. His collections have become a new major contribution of the source in the Ukrainian Fund of Culture, uncovered a number of aspects of literary relations between Ukraine and Poland, Russia and other countries. So, he filled the cultural space of the time the scientific facts and source material, which led to an understanding of Ukrainian mentality. This direction was decisive in the early stage of the study Ukrainian culture. Thanks to his tireless work devoted to the identification of the national culture, the global cultural space became revived, popularized distinctive Ukrainian culture.

Key words: ukrainian culture, national idea, cultural revival, cultural heritage.

УДК 78.071.1 (470):78.03 "20-21"

Ярмак Ярослав Анатолійович,
аспірант

ПРОЯВИ РЕЛІГІЙНОГО МОДУСУ НОСТАЛЬГІЇ У "СОНАТИ-REMINISCENZE" М. МЕТНЕРА

У статті аналізується процес відображення феномена ностальгії та релігійного модусу ностальгійного в музичній творчості на основі творчості російського композитора М. Метнера, яка яскраво відображає взаємозв'язок ностальгійного та художнього процесу. На матеріалі фортепіанної "Сонати-Reminiscenza" М. Метнера, а також на основі його художньо-філософських висловів показано втілення ідеї ностальгійного пригадування та релігійного модусу ностальгії в музичній культурі.

Ключові слова: ностальгія, релігійний модус ностальгійного, М. Метнер, Соната-Reminiscenza.

Феномен ностальгії вже не одне десятиліття цікавить теоретиків філософії, культурології, етики, соціології, психології, політології та ін. На сьогодні існує значна кількість концепцій, які претендують на розкриття сутності поняття "ностальгія". Прояви образної домінанти ностальгії вивчали в Ф. Джеймсон, Д. Лоуенталь, С. Бойм, Н. Давиденко, Н. Жукова, Є. Новіков, І. Смирнова та ін. В якості особливого психічного стану її досліджували Ф. Анкерсміт, С. Жижек, Дж. Сибрук, А. Фенько та ін. Варто звернути увагу, що феномен ностальгії розглядається також в контексті музичної культури, що підтверджують сучасні дослідження поняття ностальгії в музичному мистецтві: О. Артеменко, Б. Почея, С. Тишко, Н. Швець, О. Журавкова. Утім, проблема вивчення впливу ностальгії на музичну культуру залишається осторонь основних магістралей сучасних наукових пошуків.

Мета статі – виявити прояви ностальгії та її релігійного модусу в фортепіанній "Сонаті-Reminiscenze" традиціоналіста М. Метнера, а також дослідити, як феномен ностальгії відображається в творчому процесі композитора та його художньо-філософських поглядах.

Варто наголосити, що "Соната-Reminiscenza" досить мало аналізувалася як вітчизняними, так і зарубіжними музикознавцями. Найближче до висвітлення ностальгійної тематики в "Сонаті-Reminiscenze" підійшла вітчизняна дослідниця О. Кривонос, за визначенням якої "метнерівський традиціоналізм" та "ідеалізація культури минулого" пов'язані з феноменом ностальгії, "туги за Часом, що відійшов", з чим, на нашу думку, важко не погодитись [2, 96]. Цікавою видається також стаття вітчизняного теоретика Є. Подпорінової, котра розглядає "Сонату-Reminiscenza" з точки зору присутності в ній "алгоритму спогадності" та втілення в музичному матеріалі твору деяких "ідей психоаналізу, що були висунуті З. Фрейдом та К. Юнгом" [9, 99].

Утім, незважаючи на близькість викладених вище ідей тематиці нашого дослідження, прояв феномена ностальгії та її модусів в творчості М. Метнера досі залишаються не дослідженими.

Нагадаємо, що поняття "ностальгія" в більшості сучасних словників та енциклопедій зазвичай характеризується як "туга за батьківщиною, за минулим; це універсальна культура, що відбиває аксіо-

логічну артикуляцію минулого як втрати" [5, 712]. Однак дане визначення поняття ностальгії є неповним. Ми встановили, що в працях багатьох філософів та науковців (М. Гайдеггер, С. Кроувелл, С. Кейсі) феномен ностальгії розуміється також як намагання відновити втрачені цілісність, єдність людини та світу, що збігається з нашим визначенням поняття релігійного модусу ностальгійного.

Заздалегідь зазначимо, що під поняттям "релігійний модус ностальгійного" ми розуміємо характерний прояв ностальгійного стану людини, що формує її світогляд, впливає на творчість і характеризується низкою ознак, що належать до духовної та культурної традиції минулого. Такими ознаками є: стремління відновити втрачену єдність з Вищим світом або минулим, централізованість мислення (що витікає з віри в Абсолют як вищий Центр), підхід до особистої творчості як до Служіння, розуміння культури (у т. ч. музичної) як інструменту піднесення людського духу до небесної краси, (що по суті є якостями минулої класичної культури культурної традиції), які в зіставленні з протилежною за суттю сучасною культурною ситуацією викликають ностальгійний стан [7, 101-102].

Повертаючись до феномена ностальгії, слід відмітити, що це поняття є значно глибшим, ніж його звичне визначення в сучасних словниках. Ми вважаємо справедливим зауваження російського теоретика М. Можейка, що коріння "ностальгійного" лежить в концепції "пригадування" Платона, згідно з якою душа уловлює в бутті відблиски і відгомони гармонії, що колись споглядалися нею в царстві ідей. Завдяки глибокому резонансу в європейській традиції платонівських ідей "ностальгійне" розуміється як туга за ідеалом, "конститууючи аксіологічний простір інтерпретації таких базових для західної культури феноменів, як творчість, краса, час соціального життя та ін." [5, 712].

Цікаво, що ідея ностальгійного пригадування присутня в естетично-філософській концепції та в самому творчому процесі російського композитора М. Метнера, на думку якого, художник не вигадує музичну тему, а віднаходить її за натхненням, інтуїтивно "пригадує" [4, 46]. За визначенням М. Метнера: "Натхнення теми є як би несподіване, блискавичне висвітлення її образу, після якого художнику доводиться тільки пригадувати його, подумки вдвлятися в його зниклі обриси" [4, 48-49]. Отже, композитор ототожнює процес написання музики з особливого роду "пригадуванням", намаганням відтворити прихований, забутий образ, подумки доглядати і повторити "його зниклі обриси". Це переконання М. Метнера походить від його власної практики створення музики [3, 41].

В естетико-філософській концепції композитора-мислителя присутня і категорія Єдності. Згідно з М. Метнером, "єдність є як би поняттям батьківщини, що може втрачатися, забуватися в міру віддалення від неї" [4, 17], що по суті збігається з трактуванням поняття ностальгії як втраченої Єдності.

Варто наголосити, що згадані вище ідеї якнайкраще знайшли своє відображення в "Сонаті-Reminiscenza", що є, мабуть, найностальгійнішим твором М. Метнера. Підказка в розумінні основної ідеї сонати закладена вже в самій її назві. Адже поняття "Reminiscenza" означає пригадування, повторення і фігурує у вченні Платона про ідеї та природу людської душі. Згідно з Платоном, кожне справжнє отримане знання насправді є ремінісценцією (пригадуванням), через яку відбувається посвята в таїнство і наближення до духовної досконалості [8]. На зв'язок задуму "Сонати-Reminiscenza" та платонівської ідеї пригадування забутого вказувала і дружина композитора А. Метнер, про що дізнаємося з її листа Е. Метнеру: "Він назвав їх так тому, що вони не лише в нього з забутого, а й взагалі тут забуде... та головне тут, звичайно, не забуде, а пригадане (як у Платона) ... не лише забудуть, а й спогад (...) туга за забутим викликала спогад, і воно вже не забуде" [1, 213].

Зі слів А. Метнер можна зробити цінний висновок про задум циклу "Забуті мотиви", першим номером якого є "Соната-Reminiscenza", як музичного відображення психологічного процесу ностальгійного пригадування-рефлексії ідеального-втраченого, де принципово важливим є кінцевий результат своєрідної інтеграції ностальгійного втраченого в реальне життя – "головне тут.. пригадане.. тугою за забутим викликано спогад і воно вже не забуде" [1, 213]. Розглянемо, як відображаються дані ідеї на музичному матеріалі сонати та в її семантичному навантаженні.

Соната складається з трьох розділів, розгорнутого вступу та завершення. Останні є по суті однією темою-елегією, що відіграє роль тематичного зерна всього твору, а також своєю появою на початку, в середині та наприкінці твору тема утворює ремінісцентну арку.

Експозиція твору представлена як цілісний, гармонійний та завершений (самостійний) розділ. Для неї характерними є неспішна, епічна манера викладу і загальна ностальгійність звучання, переважаючий пісенно-елігійний виклад тем, а також відсторонення, медитативність та самозанурення у світ світлих тем-спогадів. Як особливі риси першого розділу сонати можна відзначити аскетизм, простоту звучання, та простоту виразних засобів.

Розробка, на противагу попередньому розділу, представлена раптовим зрушенням темпу (нервовий біг), стрибками динаміки, різко-дисонасним звучанням, хроматизацією музичної тканини, відсутністю цілісності. Реприза поєднує в собі елементи музичної мови експозиції та розробки, в ці-

лomu повертаючи початкове експозиційне (гармонічне) звучання тем, однак з більшою експресією, напруженням, масштабністю та в дещо зміненому вигляді. Характерним принципом всіх розділів сонати є повторність (ремінісцентність), закладена на мотивному і тематичному рівнях, що простежується у варіантності викладу інтонаційного матеріалу та спорідненості всіх тем між собою за рахунок їх спільного походження від однієї теми вступу.

Отже, спробуємо показати подібність матеріалу сонати та побудови її драматургії безпосередньо самому психологічному процесу ностальгійного пригадування-самозанурення, розглянувши особливості семантичного навантаження кожного з розділів "Сонати-Спогаду" та її зв'язок з ностальгійними модусами. Слід звернути увагу, що в цілому асоціативне коло сонати вельми широке, оскільки в ній, як ми вважаємо, "прослуховуються" як автобіографічні мотиви, пов'язані зі зміною устрою в Росії, жахами війни, та думками про близький від'їзд М. Метнера закордон, так і більш узагальнений асоціативний ряд: забута сучасниками висока культурна традиція, вічні духовні цінності Надземного Світу.

На жаль, в межах статті ми не можемо розглянути всі семантичні пласти, тому обмежимося характеристикою символічної (духовній) моделі, що пов'язана з релігійним модусом ностальгійного.

Вступна тема-епіграф – це алегорія першої пісні, або "платонівський спогад" ідеального, вона є інтонаційним узагальненням-квінтесенцією тематичного матеріалу всієї сонати. Тема вступу пов'язана з наступними темами експозиції, разом вони утворюють гармонічний, самостійний і замкнений розділ. Це викликає асоціації з категоріями різноманітності, що мають однорідність походження і разом утворюють Єдність. А ми вже згадували, що категорія Єдності в філософії М. Метнера відповідає цілі ностальгійного пригадування – віднайти вищу Єдність, що є відповідністю поняттю Абсолютного (Вищого Божественного Принципу). Крізь призму реального часу згадуваний світ виглядає як ідеальний і гармонійний, а як образ зі сфери минулого він постає абсолютно цілісним, сталим та завершеним.

Отже, матеріал першого розділу сонати виступає характеристикою певного ідеального начала, золотого віку, або забутого, втраченого раю (релігійний модус), що викликає у суб'єкта ностальгію і жадання повернути загублене.

Відповідно, музика розробки несе в собі семантику негативного, ворожого та деструктивного начала. Адже матеріал розробки є прямою протилежністю та викривленням початкової гармонійної формули пра-матеріалу експозиції. Тому цей розділ можна сприймати як втілення образу антикультури, епохи декадансу, сили, що віддаляється від центру, від гармонії і класичної Єдності, або ж як реальний недосконалий земний світ, що в своїй метушні та гріховності забув Вищі Небесні Закони.

Відтак, експозиція та розробка як дві різні за суттю системи утворюють діалектичну пару – два протилежні світи. Проблемність та дисгармонічність теперішнього часу підсилює сприйняття минулого виключно як концентрації абсолютного добра і вищої гармонії, а часова дистанція і неможливість повернення народжують тужливе відчуття ностальгії по відношенню до образів-спогадів. В цьому випадку реприза виступає як усвідомлення та осмислення травматичного розриву часів (світів або культур), як вольове відновлення спогаду про ідеальне та гармонічне, що є своєрідним воз'єднанням суб'єкта з втраченим і забутим. Результатом стає певна інтеграція минулого (загубленого) з теперішнім. "Суб'єкту вдається досягнути внутрішньої цілісності", адже втрачене ідеальне тепер "входить складовим елементом в його сьогоденне життя" і тим самим відновлює колишню порушену безперервність їхнього зв'язку, через що ностальгійне переживання можна вважати "успішним" [6, 111-112].

Тому ми вважаємо, що музика репризи є філософським завершенням, де показано віру в досягнення кращих часів, адже, незважаючи на катастрофічну реальність, ностальгуючий вольовими зусиллями реконструює спогади про краще минуле (або Вічне та Ідеальне), що живе в його пам'яті як світлий образ, чим відновлює свою внутрішню рівновагу на перекір зовнішньому ворожому світу. Водночас в семантичному навантаженні сонати знаходить своє втілення релігійний модус ностальгії, адже викладена музичною мовою "Сонати – Спогаду" послідовність ностальгійного переживання-пригадування, як і сам результат цього процесу (ностальгійна рефлексія), від початку до кінця втілюють вищу ціль ностальгійного релігійного модусу – як стремління до цілісності (Єдності, Ідеального) та відновлення зруйнованої гармонії людини з навколишнім світом. Отже, викликані ностальгією образи загубленого-ідеального в процесі пригадування вимальовуються в свідомості автора, після чого відтворюються ним в музичному творі, що слугує своєрідною матеріальною проекцією (ретранслятором) загубленого ностальгійного Ідеального в реальному часі.

Відтак в задумі "Сонати-Reminiscenza" та в самому процесі роботи над твором можна виокремити ознаки релігійного модусу ностальгії – через стремління-жадання композитора наблизитись у

спогадах до Вищого неземного світу, а також намагання відтворити цей спогад у власній творчості. Зроблені висновки дають нам змогу поглянути на композиторський творчий акт з досить незвичайної і малодослідженої точки зору, де позасвідоме ностальгійне пригадування-споглядання виступає не лише імпульсом в творчості художника, а й слугує інструментом, що організовує сам творчий процес, формує музичні образи-спогади його творів.

Література

1. Зетель И. З. Н. К. Метнер – пианист. Творчество. Исполнительство. Педагогика /Исаак Зусманович Зетель [Ред. Т. Коровина] – М. : Музыка. – 1981. – 231 с.
2. Кривonos О. Феномен воспоминания и его интерпретация в "Сонате-Reminiscenze" Н. К. Метнера / Ольга Кривonos// Київське музикознавство. – 1999. – Вип. 2. – С. 79-96.
3. Метнер Н. К. Воспоминания, статьи, материалы [Сост. ред., автор вступ. статьи, коммент. указателей З. А. Апетян.] – М. : Сов. композитор. – 1981. – 352 с.
4. Метнер Н. К. Муза и мода. Защита основ музыкального искусства / Николай Карлович Метнер. – Париж : YMCA PRESS, 1978. – 88 с.
5. Можейко М. А. Ностальгия, ностальгическое / М. А. Можейко // Всемирная энциклопедия: Философия. М. : АСТ; Мн. : Харвест, Современный литератор. – 2001. – С. 712-713.
6. Фенько А. Б. Психология ностальгии / Анна Борисовна Фенько // Московский психотерапевтический журнал. – 1993 – № 3. – С. 93-116.
7. Ярмак Я. А. Відчуття релігійності як складова ностальгії в контексті проблеми особливостей російської культури кінця XIX – першої половини XX століття (на прикладі творчості М. К. Метнера) / Ярослав Анатолійович Ярмак // Вісник ДАКККиМ. – 2012. – № 1. – С. 100-104.
8. Степин В. С. Новая философская энциклопедия [Электронный ресурс] / Вячеслав Семёнович Степин // Ин-т филос. РАН – 2001. – Режим доступа: <http://iph.ras.ru/elib/2329.html>
9. Подпоринова Е. В. Алгоритм воспоминания в Сонате–Reminiscenze Н. Метнера [Электронный ресурс] / Екатерина Викторовна Подпоринова // Вісник ХДАДМ – 2007. – № 10. – С. 99-108. – Режим доступа: http://archive.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/VKhDadm/2007-10/07pevbnm.pdf

References

1. Zetel I. Z. N. K. Metner – pianist. Tvorchestvo. Ispolnitelstvo. Pedagogika / Isaak Zusmanovich Zetel [Red. T. Korovina] – M. : Muzyka. – 1981. – 231 s.
2. Krivonos O. Fenomen vospominaniya i ego interpretatsiya v "Sonate-Reminiscenze" N. K. Metnera / Olga Krivonos // Kyivske muzykoznavstvo. – 1999. – Vyp. 2. – S. 79-96.
3. Metner N. K. Vospominaniya, stati, materialy [Sost. red., avtor vstup. stati, komment. ukazateley Z. A. Apetyan.] – M. : Sov. kompozitor. – 1981. – 352 s.
4. Metner N. K. Muza i moda. Zashchita osnov muzikalnogo iskusstva / Nikolai Karlovich Metner. – Parizh : YMCA PRESS, 1978. – 88 s.
5. Mozheyko M. A. Nostalgija, nostalgicheskoe / M. A. Mozheyko // Vsemirnaya entsyklopediya: Filosofiya. – M. : AST; Mn. : Kharvest, Sovremenniy lsterator. – 2001. – S. 712-713.
6. Fenko A. B. Psihologiya nostalgii / Anna Borisovna Fenko // Moskovskiy psihoterapevticheskiy zhurnal. – 1993 – № 3. – S. 93-116.
7. Yarmak Ya. A. Vidchuttia relihiinosti yak skladova nostalgii v konteksti problemy osoblyvostei rosiiskoi kultury kintsia XIX – pershoi polovyny XX stolittia (na prykladi tvorchosti M. K. Metnera) / Yaroslav Anatoliiovych Yarmak // Visnyk DAKKKiM. – 2012. – № 1. – S. 100-104.
8. Stepin V. S. Novaia fylosofskaia tntsiklopediya [Elektronni resurs] / Viacheslav Semenovich Stepin // Int filosof. RAN – 2001. – Rezhim dostupa: <http://iph.ras.ru/elib/2329.html>
9. Podporinova E. V. Alhoritm vospominanyia v Sonate–Reminiscenze N. Metnera [Elektronni resurs] / Ekaterina Viktorovna Podporinova // Visnyk KhDADM – 2007. – № 10. – S. 99-108. – Rezhim dostupa: http://archive.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/VKhDadm/2007-10/07pevbnm.pdf

Ярмак Я. А. Проявления религиозного модуса ностальгии в "Сонате-Reminiscenze" Н. Метнера

В статье анализируется процесс отражения феномена ностальгии и религиозного модуса ностальгического в музыкальном творчестве. За основу взято творчество русского композитора Н. Метнера, которое ярко отражает взаимосвязь ностальгического и художественного процесса. На материале фортепианной "Сонаты-Reminiscenza" Н. Метнера, а также на основе его художественно-философских высказываний показано воплощение идеи ностальгического воспоминания и религиозного модуса ностальгии в музыкальной культуре.

Ключевые слова: ностальгия, религиозный модус ностальгического, Н. Метнер, Соната-Reminiscenza.

Yarmak Ya. Manifestation of the nostalgic religious modus in "Sonata-Reminiscenza" N. Metner

The process of displaying the phenomenon of nostalgia and nostalgic religious modus in culture, particularly in music creation is reviewed and analysed in the article. The creative work of the Russian composer N. Metner is taken as a basis. His creative work brightly displays the connection between nostalgic consciousness and creative artistic process. Basing on the material of N. Metner's "Sonata-Reminiscenza" for piano, as well as on his artistic philosophical quotes, it is shown how the ideas of nostalgic reminiscence are embodied in the music.

The majority of modern dictionaries and encyclopedias usually describes the term "nostalgia" as a longing for the motherland, for the lost past. However, this definition of the notion nostalgia is incomplete. The Plato's concept of "reminiscence" has undergone profound resonance in the European cultural tradition. According to it, nostalgia is considered as a longing for an ideal, for supreme truth and harmony, which the soul is trying to "reminisce".

Features of the religious modus of nostalgia include the mind centrality (which ensues from the belief in the Absolute, as the supreme centre), an approach to personal creative work as a Service, an understanding of culture as a tool for elevation of the human spirit to heavenly beauty. We found, that many philosophers and scientists explain the phenomenon of nostalgia, as an attempt to restore the lost integrity and unity with the Ideal World or the idealized past. Similar ideas were expressed by M. Heidegger, S. Crowell, S. Casey and others.

Similar ideas are present in the work of the composer-philosopher N. Metner. He believed, that the real process of writing music is a special kind of "reminiscence" of hidden supreme images of the Ideal World. N. Metner often calls his composer work not writing but reminiscence. The philosophical category of the Unity is also present in N. Metner's philosopho-aesthetic conception. The composer-philosopher believed, that the Unity is like the concept of Motherland. And this Motherland can be lost, forgotten as the distance from it increases. According to N. Metner the philosophical category of the Unity corresponds to the characteristic of the nostalgia phenomenon.

The composer has embodied the idea of nostalgic reminiscence in the "Sonata-Reminiscenza". The name of "Sonata-Reminiscenza" and the idea of this composition is associated with Plato's philosophical doctrine of Reminiscence. Plato emphasized that every real knowledge gained is actually the recollection of the forgotten one. The structure of the sonata corresponds to the sequence of the process of nostalgic recollection.

The introductory theme-epigraph of the sonata is an allegory of the first song, or "platonic reminiscence" about the Ideal. This theme is an intonational generalisation and quintessence of the thematic material throughout the sonata. The introductory theme is connected with all the following themes of the exposition. All the exposition themes form the harmonious, independent and closed section, it is associated with the philosophical views of N. Metner, various categories have a common origin, and together form a unity (integrity).

The material of the first section of the sonata appears to be the characteristic of a certain perfect beginning, the golden age, or forgotten, lost Paradise, that evokes nostalgia and a desire to return the lost.

Accordingly, music of the composition carries the semantics of negative, hostile and destructive beginning, as long as the material of the composition is the exact opposite and distortion of the primary harmonious formula of the composition's pramaterial.

Development can be seen as the embodiment of the image of anti-culture, the era of decadence, the force that moves away from the centre, and harmony. This section also represents a real imperfect earthly world, which, in its vanity and sinfulness, forgot Higher Celestial Laws.

Exposure and development of the sonata are essentially two different systems (two opposite worlds), together they form a dialectical pair.

In this case, reprise acts as an awareness and understanding of the traumatic rupture of times (worlds or cultures). It is associated with a forceful recovery of memories about ideal and harmonious, which are the kind of reunion of the subject with lost and forgotten. The result is some integration of the past (lost) with the present. The subject is able to achieve internal integrity as a lost ideal now is an integral element in his today's life. So, nostalgic experience may be considered "successful".

Thus, the material of the sonata can be seen as a musical reflection of the psychological process of nostalgic recollection (reflection) of ideal-lost. The end result of the process of nostalgia, which is displayed in the Sonata, is integrating its images in real present time.

The idea of nostalgic memories is also reflected by N. Metner in the genre, thematic and compositional features of construction of "Sonata –Reminiscenza".

So, nostalgic recollection-contemplation may be an impulse in the artist's work, can serve as a tool for organizing the creative process itself, and, also, may be embodied in musical images-memories.

Key words: nostalgia, nostalgic religious modus, N. Metner, Sonata-Reminiscenza.